

**ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ПАРЛАМЕНТЫН
СОНГУУЛИЙН ХОЛИМОГ ТОГТОЛЦОО**

(Харьцуулсан судалгаа)

*Ц.Норовдондог (Ph.D.), Г.Билгээ,
Ц.Ариунаа, П.Уранчимэг*

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ

ТОВЧИЛСОН ҮГ

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ХЭСЭГ

- 1.Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо
- 2.Парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоотой зарим орны туршлага
  - 2.1.Мажоритар болон хувь тэнцүүлсэн тогтолцоогоор хуваарилах суудлын харьцаа
  - 2.2.Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны тойргуудын түвшин болон хэмжээ
  - 2.3.Хувь тэнцүүлэх зарчмаар жагсаалтаас сонгогдох шалгуур
  - 2.4.Саналын хуудасны тоо
  - 2.5.Намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны суудал хуваарилах арга
  - 2.6.Хувь тэнцүүлсэн тогтолцоон дахь намын нээлттэй болон хаалттай жагсаалт
  - 2.7.Парламентад суудал хуваарилах саналын босго
  - 2.8.Гадаадад суугаа сонгогчдын санал авах ажил

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Хүснэгтийн жагсаалт

Хүснэгт 1. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоо

Хүснэгт 2. Сонгуулийн тогтолцоогоор хуваарилах суудлын харьцаа

Хүснэгт 3. Тойргуудын түвшин, хэмжээ

Хүснэгт 4. Саналын хуудасны тоо

Хүснэгт 5. Тойргуудын хэмжээ, түвшин

Хүснэгт 6. Намын жагсаалт

Хүснэгт 7. Жагсаалтаар хувь тэнцүүлэх (ЖХТ) босго

Хүснэгт 8. Гадаадад суугаа сонгогчдын санал авах ажил

Зургийн жагсаалт

Зураг 1. Парламентын сонгуулийн тогтолцооны ангилал

Зураг 2. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо (засаглалын хэлбэрээр)

Товчилсон үг

ХОТ харьцангуй олонхын тогтолцоо

ХШТ хоёр шатлалт тогтолцоо

ХИҮ хамгийн их үлдэгдэл

ХИД хамгийн их дундаж

УДИРТГАЛ

Улсын Их Хурлын гишүүний захиалгаар “Гадаадын зарим орны парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоо” сэдэвт мэдээлэл, лавлагааг Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэн (ПССХ)-д гүйцэтгэв.

Судалгааны захиалгын даалгавар:

Дэлхийн улс орнуудын парламентын холимог тогтолцоон дахь пропорционал ба мажоритар суудлын хувь, харьцааны талаарх мэдээлэл.

Судалгааны зорилго:

Гадаадын зарим орны парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоо, холимог тогтолцооны зэргэлдээ болон холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны хэлбэрүүд, сонгуулийн холимог тогтолцоо, тэр дундаа суудлын хувь, харьцааны талаарх олон улсын туршлагыг судлах.

Судалгааны хамрах хүрээ:

Аль ч улс оронд сонгууль бүх нийтийн, чөлөөтэй, тэгш, шууд, нууц байх гэсэн зарчмуудад нийтлэг байдлаар суурилах боловч зарим улсад эдгээр зарчмын аль нэг нь байхгүй, эсхүл заавал санал өгөх зарчмыг нэмж тусгасан байдаг. Онолын үүднээс авч үзвэл, шууд сонгох эрх гэдэгт сонгогч хэн нэгэн төлөөллөөр дамжуулахгүйгээр өөрөө саналаа өгөхийг ойлгоно. Тиймээс онолын болон нийтлэг зарчмуудын хүрээнд бусад орнуудад сонгуулийн холимог тогтолцоог хэрхэн нутагшуулж, пропорционал болон мажоритар тогтолцооны элементүүдийг хослуулан хэрэглэж байгаа талаарх мэдээллийг дараах асуудлуудын хүрээнд авч үзлээ:

- Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо;
- Парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоотой зарим орны туршлага.

Судалгааны бүтэц:

Судалгаа нь бүтцийн хувьд удиртгал, судалгааны хураангуй, дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо, парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоотой зарим орны туршлага гэсэн хэсгээс бүрдэнэ.

Судалгаанд Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA)-гээс гаргасан “Сонгуулийн холимог тогтолцоо” судалгааны тайлан (2023 он), Улсын Их Хурлын Тамгын газрын ПССХ-гээс гаргасан “Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо” (2022 он) тойм судалгаануудыг мэдээллийн эх сурвалж болгон ашигласан болно.

Түлхүүр үг: парламентын сонгуулийн тогтолцоо, холимог тогтолцоо, мажоритар тогтолцоо, пропорционал тогтолцоо, зэрэгцээ (параллел) тогтолцоо, холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо.

Key words: mixed system, plurality/majority system, proportional representation system, parallel system, mixed member proportional (MMP).

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Сонгуулийн тогтолцооны хүрээнд нэр дэвшүүлэх, санал хураах ба тоолох, эцсийн дүнг нэгтгэн гаргах зэрэг асуудлуудыг авч үздэг. Сонгуулийн тогтолцооны онолыг сонгуулийн эрх зүй гэж хэлбэр талаас нь тодорхойлж болох боловч түүний цаана улс төр, эдийн засаг, математикийн олон агуулга оршиж байдаг.

Парламентын сонгуулийн тогтолцоог (1) олонхыг төлөөлөх, (2) хувь тэнцүүлэн хуваарилах, (3) холимог гэсэн 3 ангилалд авч үздэг. Түүнчлэн эдгээрийн алинд ч хамааруулж болохооргүй үл шилжих нэг саналын арга, хязгаарлагдмал саналын арга, саналыг дугаарлаж өгөх Бордагийн тооцооны арга гэх мэт аргууд байдаг.

Олон улсын парламентын холбоо (IPU)-ны судалгаанаас үзэхэд, 2022 оны байдлаар дэлхийн 192 улс орны парламент (парламентын нэг танхимт болон доод танхим)-ын сонгуульд дараах сонгуулийн тогтолцоог хэрэглэж байна:

- сонгуулийн холимог тогтолцоог - 32 улс (16.7%);
- олонхыг төлөөлөх тогтолцоог - 65 улс (34.8%);
- хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог - 77 улс (41.1%);
- бусад тогтолцоог - 6 улс (3.2%);
- шууд сонгууль явуулдаггүй - 7 улс (3.7%);
- мэдээлэл байхгүй - 5 улс байна.

Парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоо нь хувь тэнцүүлсэн болон олонхыг төлөөлөх гэсэн хоёр бүрэлдэхүүн хэсэгтэй нийлмэл тогтолцоо юм. Холимог тогтолцоо нь дараах хоёр үндсэн хэлбэртэй байна:

- (1) *зэрэгцээ (параллел) тогтолцоо нь* сонгогч олонхыг төлөөлөх хэсэгт нэг санал, хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт нэг санал өгдөг тогтолцоо юм;
- (2) *холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо нь* сонгогчийн нэг саналаар хоёр өөр тогтолцоонд суудал хуваарилах арга юм. Өөрөөр хэлбэл, олонхын тогтолцооны дүнг тодруулсны дараа хувь тэнцүүлэх журмаар хуваарилах суудлын тоог тогтоож, улмаар хувь тэнцүүлсэн дүн буюу нийлбэрийг нь тооцон гаргадаг тогтолцоо юм.

Сонгуулийн холимог тогтолцоог хэрэглэдэг 32 улсын 19 буюу 59.4 хувь нь зэрэгцээ тогтолцоог, 9 буюу 28.1 хувь нь холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог хэрэглэдэг байна. Бусад 4 улсын мэдээлэл байхгүй байна. (Хүснэгт 1.)

Сонгуулийн тогтолцоотой холбоотой харилцааг хангалттай түвшинд тодорхой зохицуулаагүйгээс сонгуулийн маргаан үүсэх нөхцөл бий болж, цаашлаад сонгуулийн үр дүнг хууль ёсны гэж хүлээн зөвшөөрөхөд хүндрэлтэй болдог.

Сонгуулийн тогтолцоо практикт чухам ямар үр дүнд хөтлөх нь ихэнх тохиолдолд сонгуулийн холимог тогтолцоотой холбоотой дараах хүчин зүйлсээс хамаарах бөгөөд тэдгээрийг улс орнуудад хэрхэн зохицуулсан байдгийг авч үзэхэд:

(1) *Мажоритар болон хувь тэнцүүлсэн тогтолцоогоор хуваарилах суудлын харьцаа:* Холимог тогтолцооны зорилго нь гол гол улс төрийн хүчнүүдийн оролцоог хангахад чиглэдэг бөгөөд сонгуулийн холимог тогтолцооны хоёр бүрэлдэхүүн хэсгийн суудлын тоо нь ойролцоо байдаг. Судалгаанд авагдсан орнуудад энэ тооны харьцаа 2:1 байна. Тухайлбал, Балба, Шинэ Зеланд, Японд 60:40, Герман, Литвад 50:50, Итали, Киргизид 40:60-ийн харьцаатай байна. (Хүснэгт 2.)

(2) *Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны тойргийн түвшин болон хэмжээ* нь үндэсний хэмжээний нэг тойрогт, эсхүл засаг захиргаа, бусад холбогдох нэгжид үндэслэн байгуулсан

орон нутгийн тойргуудын түвшинд хуваарилагдсан байдаг. Тухайлбал, Балба, Лесото, Литва, Шинэ Зеланд, Япон зэрэг 5 улсад үндэсний хэмжээний нэг тойрогтой байдаг бол Италид - 63, Германд - 16, Киргизид - 11, Шотландад - 8 тойрогт хуваарилагддаг байна. (Хүснэгт 3.)

(3) *Хувь тэнцүүлэх зарчмаар жагсаалтаас сонгогдох шалгуур*: Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны зорилго нь улс төрийн янз бүрийн үзэл санаа, бодлого, байр суурьтай улс төрийн бүлгүүдийн оролцоог хувь тэнцүүлэн хангахад чиглэдэг. Судалгаанаас үзэхэд, улс орнуудад энэ хуваарилалтанд улс төрийн намууд давуу байдлаар нийтлэг оролцдог бол Шотландад намаас гадна бие даагчид оролддог. (Хүснэгт 7.)

(4) *Саналын хуудасны тоо*: Сонгуулийн холимог тогтолцооны үед сонгогч нэг, эсхүл хоёр тусдаа саналын хуудсанд дараалан бөглөх байдлаар саналаа өгдөг. Тухайлбал, Герман, Итали, Киргиз, Литва, Шинэ Зеланд, Шотланд, Япон зэрэг 7 улсад хоёр саналын хуудсаар саналаа өгдөг байдал нийтлэг ажиглагдаж байгаа бол Балба, Лесотод нэг саналын хуудсаар саналаа өгдөг байна. (Хүснэгт 4.)

(5) *Намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны үед суудал хуваарилах үндсэн хоёр арга* байдаг:

- хамгийн их үлдэгдлийн арга буюу нэг суудалд ногдох саналын квотыг тооцсоны үндсэн дээр нэг буюу түүнээс олон квот хангасан намуудад ногдох суудлыг хуваарилсны дараа үлдсэн суудлыг квотод хамгийн их дөхсөн намуудад олгох арга. Нийт хүчинтэй саналын тоог парламентын суудлын тоонд хуваах “Харе” (Hare)-гийн томьёог улс орнуудад хамгийн өргөн ашигладаг ажээ. Судалгаанд авагдсан орнуудад Германаас бусад нь энгийн хэлбэрийн хуваарилалтын аргыг хэрэглэдэг байна;
- хамгийн их дунджийн арга буюу тодорхой шатанд хамгийн олон санал авсан улс төрийн намд суудал хуваарилах арга. Нийтлэг хэрэглэдэг хуваагчийн 2 аргыг дурдвал, Японд “Д’Хонт” (d’Hondt)-ын томьёог (1, 2, 3...), Шинэ Зеландад “Сент-Лагю” (Sainte-Laguë)-гийн томьёог (1, 3, 5...) хэрэглэдэг байна.

Практикаас үзэхэд, “д’Хонт”-ын хамгийн их дунджийн арга нь том намуудад илүү таатай байдаг бол “Харе”-гийн хамгийн их үлдэгдлийн арга нь жижиг намуудад тохиромжтой ажээ. (Хүснэгт 5.)

(6) *Хувь тэнцүүлсэн тогтолцоон дахь намын нээлттэй болон хаалттай жагсаалт*: Хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд хаалттай жагсаалтаар санал хураах бол хэнийг, ямар дарааллаар оруулахыг улс төрийн нам шийдвэрлэдэг. Энэ тохиолдолд жендэрийн, цөөнхийн төлөөллийг хангах гэх мэт хуулийн шаардлагад нийцүүлэх ёстой. Харин нээлттэй жагсаалтаар санал хурааж байгаа тохиолдолд сонгогч нэр дэвшигчийг сонгож саналаа өгнө.

Судалгаанаас үзэхэд, Балба, Герман, Итали, Лесото, Шинэ Зеланд, Шотланд, Япон зэрэг 7 улсад намын хаалттай жагсаалтыг нийтлэг хэрэглэж байна. Харин Киргиз, Литва улсад намын нээлттэй жагсаалтыг хэрэглэж байна.

(7) Сонгуулийн холимог тогтолцоотой орнуудад *парламентад суудал хуваарилах саналын босго* буюу улс төрийн намд авбал зохих саналын доод хувийг тогтоож өгдөг нь улс төрийн намын хуваагдлаас урьдчилан сэргийлэх зорилготой байдаг. Босгыг давсан улс төрийн намд намын жагсаалтаар нэр дэвшигчид суудал авах эрх үүсдэг. Судалгаанд авагдсан улс орнуудаас Герман, Литвад саналын босго нь нийт хүчинтэй саналын 5 хувь байдаг бол Итали, Японд 3 хувь байна. Италид эвсэлд илүү өндөр босго тавьж, Герман, Шинэ Зеландад мажоритар суудал цөөн авсан нам босгыг автоматаар давах зэрэг нэмэлт зохицуулалт хийдэг байна. (Хүснэгт 7.)

(8) Холимог сонгуулийн тогтолцоогоор гадаадад суугаа сонгогчдын санал авах ажлыг зохион байгуулахад зохион байгуулалт талаасаа бэрхшээл үүсэх магадлалтай тул энэ асуудлыг сонгуулийн тогтолцооны хүрээнд тусгайлан авч үздэг байна. Судалгаанаас үзэхэд, Балба Улсад гадаадад суугаа сонгогчдын саналыг авдаггүй бол Лесото Улсад зөвхөн дипломат ажилтнууд, тэдний гэр бүл санал хураалтад оролцдог байхаар хязгаарласан. Харин судалгаанд авагдсан бусад улс орнуудын хувьд сонгогчдын нэрийн жагсаалтад бүртгүүлсэн хүмүүс гадаадаас саналаа өгөх боломжтой ажээ.

Сүүлийн үед холимог тогтолцооны хоёр бүрэлдэхүүн хэсгийн аль алинд нь гадаадад суугаа сонгогчдод саналаа өгөх боломжоор хангадаг жишиг тогтож байна. Энэ тохиолдолд тухайн сонгогчийг аль нэг мажоритар тойрогт хуваарилах шаардлага үүсдэг. Үүнийг Италид сонгуулийн дөрвөн тойргийг гадаадад байгуулах замаар, Герман, Япон, Шинэ Зеландад гадаадад суугаа сонгогчдыг эх орондоо байхдаа хамгийн сүүлд бүртгэгдсэн тойрогт нь санал өгүүлэх замаар, Литвад Парламентын ордонд байрладаг тойрогтоо санал өгүүлэх замаар тус тус шийдвэрлэжээ. (Хүснэгт 8.)

(Дэлгэрэнгүй мэдээллийг судалгааны хэсгээс үзнэ үү.)

СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ПАРЛАМЕНТЫН
СОНГУУЛИЙН ХОЛИМОГ ТОГТОЛЦОО

1.Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо⁸³

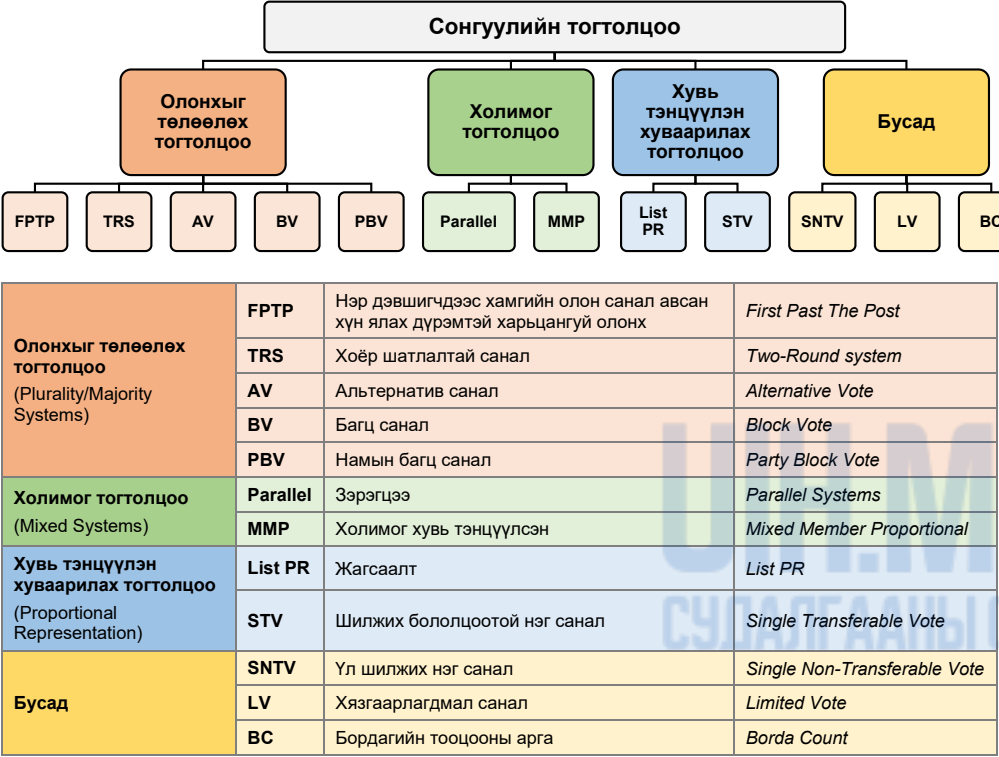
Сонгуулийн тогтолцоо нь нэр дэвшүүлэх, санал хураах, санал тоолох, эцсийн дүнг нэгтгэн тооцох дүрэм журмыг өөртөө агуулж байдаг. Сонгуулийн тогтолцооны онолыг сонгуулийн эрх зүй гэж хэлбэр талаас нь тодорхойлж болох бөгөөд түүний цаана улс төр судлал, эдийн засаг, математикийн агуулга оршиж байдаг.

Парламентын сонгуулийн тогтолцоог үндсэн гурван ангилалд хуваадаг. Үүнд:

- (1) сонгуулийн олонхыг төлөөлөх тогтолцоо;
- (2) хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоо;
- (3) холимог тогтолцоо.

Эдгээрийн алинд ч хамааруулж болохооргүй үл шилжих нэг саналын, хязгаарлагдмал саналын, саналыг дугаарлаж өгөх Бордагийн тооцооны арга гэсэн сонгуулийн тогтолцооны ангилал байдаг. (Зураг 1.)

Зураг 1. Парламентын сонгуулийн тогтолцооны ангилал

Эх сурвалж: Elections, Electoral Systems and Party Systems, A Resource Guide, IDEA, 2017.

⁸³ Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо (СТ-22/306). ПССХ. “Парламент” судалгааны эмхтгэл, Боть 40. УБ., 2022 он.

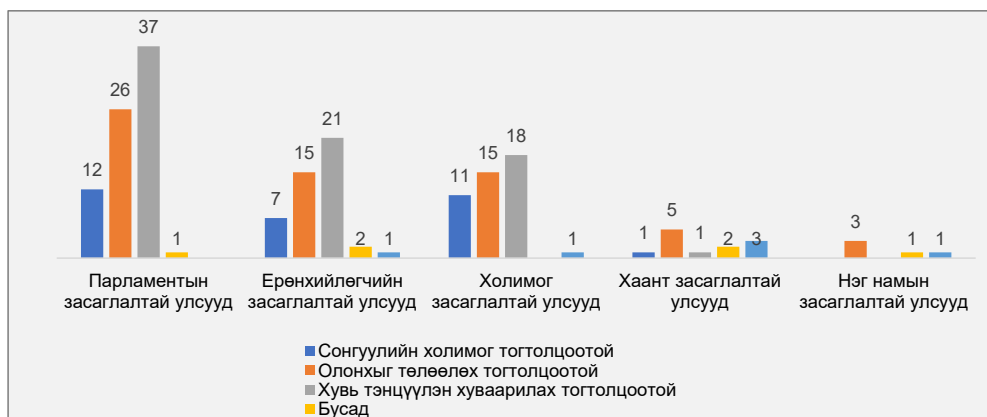
Парламентын сонгуулийн тогтолцооны талаар Улсын Их Хурлын Тамгын газрын ПССХ-ийн 2022 онд гүйцэтгэсэн “Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо” тойм судалгаанаас⁸⁴ дэлгэрүүлж үзнэ үү.

Олон улсын парламентын холбоо (IPU)-ны судалгаанаас үзэхэд, 2022 оны байдлаар дэлхийн 192 улсын парламентын (парламентын нэг танхимт болон доод танхимууд) хувьд дараах сонгуулийн тогтолцоог хэрэглэж байна.⁸⁵ Үүнд:

- сонгуулийн холимог тогтолцоог - 32 улс (16.7%);
- олонхыг төлөөлөх тогтолцоог - 65 улс (34.8%);
- хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог - 77 улс (41.1%);
- бусад тогтолцоог - 6 улс (3.2%);
- шууд сонгууль явуулдаггүй - 7 улс (3.7%);
- мэдээлэл байхгүй - 5 улс байна.

Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоог засаглалын хэлбэрээр авч үзвэл, парламентын, ерөнхийлөгчийн болон холимог засаглалттай улсуудын дийлэнх нь сонгуулийн хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоог хэрэглэж байна. (Зураг 2.)

Зураг 2. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн тогтолцоо (засаглалын хэлбэрээр)

Эх сурвалж: Олон улсын парламентын холбоо (IPU).

Парламентын засаглалтай улс орнуудын хувьд судалгаанд авагдсан нийт 76 улсаас:

- сонгуулийн холимог тогтолцоотой - 12 улс (15.8%);
- олонхыг төлөөлөх тогтолцоотой - 26 улс (34.2%);
- хувь тэнцүүлэн хуваарилах тогтолцоотой - 37 улс (48.7%);
- бусад - 6 улс (1.3%) байна.

2. Парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоотой зарим орны туршлага⁸⁶

Парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоо нь хувь тэнцүүлэн хуваарилах, олонхыг төлөөлөх тогтолцооны аль алиных нь шинжийг агуулдаг.⁸⁷ Тодруулбал, холимог

⁸⁴ Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо (СТ-22/306). ПССХ. “Парламент” судалгааны эмхтгэл, Боть 40. УБ., 2022 он.

⁸⁵ Олон улсын парламентын холбоо (IPU)-ын мэдээллийн сан.

⁸⁶ https://data.ipu.org/compare?field=chamber%3A%3Afield_electoral_system&structure=any_lower_chamber#map

⁸⁷ Mixed electoral systems: Design and Practice. IDEA. 2023. <https://www.idea.int/publications/catalogue/mixed-electoral-systems-design-and-practice>

⁸⁷ Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо (СТ-22/306). ПССХ. “Парламент” судалгааны эмхтгэл, Боть 40. УБ., 2022 он.

тогтолцооны нэг бүрэлдэхүүн хэсэг нь хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо, нөгөө бүрэлдэхүүн хэсэг нь олонхыг төлөөлөх тогтолцоо юм. Олонхыг төлөөлөх тогтолцоонд харьцангуй олонхын тогтолцоо (ХОТ), багц санал буюу томсгосон тойрогт олон мандат бүхий тогтолцоо, хоёр шатлалт тогтолцоо (ХШТ)-г хэрэглэдэг.

Холимог тогтолцоо нь (1) зэрэгцээ (параллел), (2) холимог хувь тэнцүүлсэн гэсэн хоёр үндсэн хэлбэртэй.

Зэрэгцээ (параллел) тогтолцооны хувьд, сонгогч олонхыг төлөөлөх хэсэгт нэг санал, хувь тэнцүүлэн хуваарилах хэсэгт нэг санал өгдгөөрөө ялгаатай.⁸⁸ Өөрөөр хэлбэл, зэрэгцээ тогтолцооны бүрэлдэхүүнд багтах сонгуулийн хоёр тогтолцоо нь тусдаа бөгөөд харилцан хамааралгүй байдаг. Энд парламентын хэдэн гишүүнийг буюу хэдэн суудлыг аль тогтолцоогоор сонгох нь тогтмол тодорхой тоо байдаг.

Зэрэгцээ тогтолцоогоор явагдсан сонгуулийн дүн нь нэг талаас олонхын тогтолцоогоор явагдсан сонгуулийн дүн буюу хувь тэнцүүлээгүй дүн, нөгөө талаас хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны дүнгийн нийлбэрээр тодорхойлогдоно. Зэрэгцээ тогтолцоо нь цэвэр олонхын тогтолцоотой харьцуулбал, сонгогчдын санал гээгдэх буюу хувь тэнцвэргүй байдлыг багасгадаг ч хууль тогтоох байгууллагыг бүхэлд нь хувь тэнцүүлэх зарчмаар бүрдүүлж чаддаггүй.

Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд сонгогчдын өгсөн нэг саналаар хоёр өөр тогтолцооны суудал хуваарилах аргыг хэрэглэдгээрээ онцлог юм.⁸⁹ Өөрөөр хэлбэл, олонхын тогтолцооны дүнг тодруулсны дараа хувь тэнцүүлэх журмаар хуваарилах суудлын тоог тогтоож, улмаар хувь тэнцүүлсэн дүн буюу нийлбэрийг нь тооцон гаргадаг.

Дэлхийн 192 улсын парламентууд (парламентын нэг танхимт болон доод танхимууд)-ын 32 нь улс (танхим) нь сонгуулийн холимог тогтолцоог хэрэглэдэг талаар дээр өгүүлсэн. Эдгээр улсуудын 19 буюу 59.4 хувь нь зэрэгцээ тогтолцоог, 9 буюу 28.1 хувь нь холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоог хэрэглэдэг байна. Бусад 4 улсын мэдээлэл байхгүй байна.⁹⁰ (Хүснэгт 1.)

Хүснэгт 1. Дэлхийн улс орнуудын парламентын сонгуулийн холимог тогтолцоо

Сонгуулийн холимог тогтолцооны хэлбэр	Улсын тоо	Улсын нэр
Зэрэгцээ тогтолцоо	19	Андорра, Балба, БНКонго Улс, Венесуэл, Гүрж, Египет, Итали, Йордан, Литва, Мавритани, Нижер, Орос, Панам, Сейшелийн арлууд, Сенегал, Украин, Умард Македон, Филиппин, Япон
Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо	9	Герман, Жибути, Лесото, Мексик, Өмнөд Солонгос, Тажикистан, Тайланд, Унгар, Шинэ Зеланд
Мэдээлэл байхгүй	4	Боливи, Гайана, Ливи, Мадагаскар

Эх сурвалж: -Олон улсын парламентын холбоо (IPU);
-Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA).

Сонгуулийн холимог тогтолцоог ихэнх тохиолдолд газар нутгийн хэмжээ томтой, олон хүн амтай, олон үндэстэн ястан оршин суудаг, бүс нутгийн болон үндэстний эрх ашгийг төлөөлөх зайлшгүй шаардлагатай улс орнуудад сонгосон байдаг.⁹¹

⁸⁸ Мөн тэнд.

⁸⁹ Мөн тэнд.

⁹⁰ Олон улсын парламентын холбоо (IPU)-ын мэдээллийн сан.

https://data.ipu.org/compare?field=chamber%3A%3Afield_electoral_system&structure=any_lower_chamber#map

⁹¹ Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо (СТ-22/306). ПССХ. “Парламент” судалгааны эмхтгэл, Боть 40. УБ., 2022 он.

Сонгуулийн тогтолцооны хамгийн шилдэг туршлага бол холбогдох харилцааны нарийвчилсан зохицуулалтуудыг таньж мэдсэний үндсэн дээр эрх зүйн орчныг боловсруулсан тогтолцоо юм. Холбогдох харилцааг хангалттай түвшинд тодорхой зохицуулаагүйгээс сонгуулийн маргаан үүсэх нөхцөл бий болж, цаашлаад сонгуулийн үр дүнг хууль ёсны гэж хүлээн зөвшөөрөгдөх байдалд сөргөөр нөлөөлдөг.

Сонгуулийн тогтолцоо практикт чухам ямар үр дүнд хөтлөх нь ихэнх тохиолдолд сонгуулийн тогтолцоогоо хэрхэн нарийвчлан зохицуулснаас хамаарах ба үүнд дараах хүчин зүйлс багтана:

- (1) мажоритар болон хувь тэнцүүлсэн тогтолцоогоор хуваарилах суудлын харьцаа;
- (2) хувь тэнцүүлэх тогтолцооны тойргуудын түвшин болон хэмжээ;
- (3) хувь тэнцүүлэх зарчмаар жагсаалтаас сонгогдох шалгуур;
- (4) саналын хуудасны тоо;
- (5) намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны суудал хуваарилах арга;
- (6) хувь тэнцүүлсэн тогтолцоон дахь намын нээлттэй болон хаалттай жагсаалт;
- (7) парламентад суудал хуваарилах саналын босго;
- (8) гадаадад суугаа сонгогчдын санал авах ажил.

2.1. Мажоритар болон хувь тэнцүүлсэн тогтолцоогоор хуваарилах суудлын харьцаа

Парламентын сонгуулийн холимог тогтолцооны зорилго нь гол гол улс төрийн хүчнүүдийн оролцоог хангахад чиглэж байгаа бол хоёр бүрэлдэхүүн хэсгийн суудлын тоо нь ойролцоо байдаг. Судалгаанд авагдсан орнуудын туршлагаас харахад, хоёр тогтолцоогоор хуваарилах суудлын тооны харьцаа 2:1 байна.

Зэрэгцээ тогтолцоонд намын жагсаалтаас сонгох суудлын тоо ахиу байх тутам сонгуулийн нийт дүн тэр хэмжээгээр хувь тэнцүү байх талтай.

Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны үндсэн зарчим нь сонгуулийн дүнг ерөнхийд нь хувь тэнцүүлэхэд чиглэдэг. Гэхдээ улс төрийн намуудын авсан саналыг хувь тэнцүүлэхэд гарах дүнтэй харьцуулахад, мажоритар суудал нь тооны хувьд илүү гарах тохиолдол байдаг. Тэдгээр илүү суудлыг нэмэгдэл суудал (overhang seats) гэж нэрлэдэг. Нэмэгдэл суудал нь парламентын суудлын тоог нэмж томсгоход нөлөөлнө. Энэ тохиолдолд нэмэгдэл суудал авсан намуудын төлөөлөл түлхүү болж хууль тогтоох байгууллагын бүтцийг авч үзэхэд, сонгогчдын өгсөн саналтай хувь тэнцэх чанар нь нэмэгддэггүй. Намын жагсаалтаас сонгогдох нийт суудлын хувь буурахад нэмэгдэл суудлын тоо өсөх тал ажиглагддаг. Тухайлбал, үндэсний хэмжээний нэг жагсаалтаас хэд хэдэн тойргийн жагсаалтад шилжихэд ийнхүү нэмэгддэг.

Үүнээс зайлсхийх нэг боломж нь нэмэлт суудлыг цөөн төлөөлөлтэй намуудад хуваарилж, парламентын бүтцийг бүхэлд нь хувь тэнцэх байдлаар бүрэлдүүлэн тэнцвэржүүлэх механизмыг үндсэн хуулиар зохицуулах боломжтой. Тухайлбал, 2013 онд Герман Улс ийм арга хэмжээ авч байсан.

Парламентын суудлын тоо нэмэгдэхээс зайлсхийх арга замын нэг нь намын жагсаалтаас хувь тэнцүүлэх зарчмаар ногдох суудлын тоог зохих хэмжээгээр цөөлөх явдал юм. Хоёр дахь арга нь холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны нэмэгдэл мандатын тогтолцооны хувилбарыг (additional member system) хэрэглэх юм. Дээр дурдсан хоёр хувилбарын алинд ч хувь тэнцүүлэх зарчмаас нэлээд хазайсан үр дүн ажиглагдах ба нэмэгдэл мандатын тогтолцоонд энэ хазайлт арай бага байдаг.

Судалгаанд авагдсан орнуудын мажоритар, хувь тэнцүүлсэн тогтолцоогоор хуваарилах суудлын харьцаа гол төлөв 60:40, 50:50, 40:60 хувьтай байна. Тухайлбал, Балба, Шинэ

Зеланд, Японд 60:40 харьцаатай, Герман, Литвад 50:50 харьцаатай, Итали, Киргизид 40:60 харьцаатай байна. (Хүснэгт 2.)

Хүснэгт 2. Сонгуулийн тогтолцоогоор хуваарилах суудлын харьцаа

№	Улсын нэр	Мажоритар суудал		Хувь тэнцүүлсэн суудал		Бусад суудал	Нийт суудал
		Тоо	Хувь	Тоо	Хувь		
Зэргэлдээ тогтолцоо							
1	Балба	165	60.0	110	40.0	-	275
2	Итали	232	36.8	386	61.3	12	630
3	Киргиз	36	40.0	54	60.0	-	90
4	Литва	71	50.4	70	49.6	-	141
5	Япон	289	62.2	176	37.8	-	465
Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо							
6	Герман	299	50.0	299	50.0	-	598
7	Лесото	80	66.7	40	33.3	-	120
8	Шинэ Зеланд	72	60.0	48	40.0	-	220
9	Шотланд	73	56.6	56	43.4	-	129

Эх сурвалж: Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA).

2.2.Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны тойргуудын түвшин болон хэмжээ

Намын жагсаалтаас хувь тэнцүүлэх тогтолцоог үндэсний хэмжээний нэг тойрогт, эсхүл засаг захиргаа, бусад холбогдох нэгжид үндэслэн байгуулсан орон нутгийн тойргуудын түвшинд хэрэглэдэг. Орон нутгийн тойргийг хэрэглэх бол жагсаалтаас сонгогдсон гишүүд нь орон нутгаа төлөөлөх буюу тухайн орон нутгийн засаглалын бүтэцтэй ажил хэргийн бодит холбоо харилцаа тогтоох боломж бүрддэг.

Судалгаанд авагдсан орнуудаас Балба, Лесото, Литва, Шинэ Зеланд, Япон зэрэг 5 улсад үндэсний хэмжээний нэг тойргийн түвшинд намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцоотой байна. Харин Италид сонгуулийн тойргийн тоо 63, Германд - 16, Киргизэд - 11, Шотландад - 8 байна. (Хүснэгт 3.)

Хүснэгт 3. Тойргуудын түвшин, хэмжээ

№	Улсын нэр	Дүүргийн түвшин	Тойргийн тоо	Мандатын тоо		
				Дундаж	Хамгийн бага	Хамгийн их
Зэргэлдээ тогтолцоо						
1	Балба	Үндэсний	1			
2	Итали	Орон нутгийн	63	6.1	4	9
3	Киргиз	Орон нутгийн	11	16.0	6	30
4	Литва	Үндэсний	1			
5	Япон	Үндэсний	1			
Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо						
6	Герман	Орон нутгийн	16	18.7		
7	Лесото	Үндэсний	1			
8	Шинэ Зеланд	Үндэсний	1			
9	Шотланд	Орон нутгийн	8	7.0		

Эх сурвалж: Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA).

Герман, Итали, Япон зэрэг томоохон парламенттай орнуудад орон нутгийн тойргуудад намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо байдаг. Орон нутгийн тойрогт намын жагсаалтаас сонгогдох суудлын дундаж тоо тойрог тус бүрд байх нь улс төрийн

намуудын төлөөллийг хангахуйц түвшинд байдаг. Тухайлбал, Германд 19, Японд 16, Италид 6 байна. Цөөн суудал бүхий харьцангуй жижиг парламенттай орнуудад орон нутгийн тойргуудад суудал хуваарилах байдлаар улс төрийн олон намын төлөөллийг хангах бололцоо байдаггүй. (Хүснэгт 3.)

2.3.Хувь тэнцүүлэх зарчмаар жагсаалтаас сонгогдох шалгуур

Хувь тэнцүүлэх тогтолцооны зорилго нь янз бүрийн улс төрийн үзэл санаа, бодлого, байр суурийг дэмжигч улс төрийн бүлгүүдийн оролцоог хувь тэнцүү зарчмаар хангахад чиглэдэг. Жагсаалтаар санал хурааж хувь тэнцүүлэх зарчмаар суудал хуваарилахад бие даагчдыг оролцуулах нь техникийн талаасаа боломжтой боловч улс төрийн намуудаар хязгаарлах нь илүү хялбар байдаг аж.

Балба, Герман, Итали, Киргиз, Лесото, Литва, Шинэ Зеланд, Япон зэрэг улсуудад зөвхөн намууд оролцдог бол Шотландад намуудаас гадна бие даагчид оролддог ажээ. (Хүснэгт 6.)

2.4.Саналын хуудасны тоо

Зэргэлдээ болон холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны аль аль нь сонгуулийн хоёр тогтолцооноос бүрэлдэх тул сонгогч нэр дэвшигчид болон намын жагсаалтад хоёуланд нь санал өгөх шаардлагатай: нэг дэх хэлбэр нь хоёр тусдаа саналын хуудсаар бөглөх бол хоёр дахь нь нэг саналын хуудсаар саналаа дараалан бөглөдөг. (Саналын нэг хуудастай тохиолдолд сонгогч нь саналын хуудсанд хоёр санал өгч байгаа тул саналын хоёр хуудас бөглөсөн гэж тооцож болно.) Түгээмэл биш боловч сонгогч нэг саналын хуудсаар нэр дэвшигчид өгсөн саналыг тухайн нэр дэвшигчийн намд өгсөн санал гэж автоматаар давхар тооцох нь бас бий.

Судалгаанд авагдсан орнуудаас Балба, Лесото улс нэг саналын хуудсаар, бусад 7 улс хоёр саналын хуудсаар саналаа өгдөг байна. (Хүснэгт 4.)

2.5.Намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны суудал хуваарилах арга

Намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцооны суудал хуваарилах үндсэн хоёр арга байдаг. Үүнд:

- (1) **Хамгийн их үлдээгдэл** (ХИҮ)-ийн арга нь нэг суудалд ногдох саналын квотыг тооцсоны үндсэн дээр нэг буюу түүнээс олон квот хангасан намуудад ногдох суудал хуваарилсны дараа үлдсэн суудлыг квотод хамгийн их дөхсөн намуудад олгодог арга юм.

Нийт хүчинтэй саналын тоог парламентын суудлын тоонд хуваах “Харе” (Hare)-гийн томьёог хамгийн өргөн ашигладаг бөгөөд судалгаанд авагдсан улсуудад Германаас бусад нь энгийн хэлбэрийг хэрэглэдэг байна.

Германд “Харе”-гийн томьёоны илүү төвөгтэй хэлбэрийг ашигладаг. Тодруулбал, үлдэгдлийг тоолохдоо “Харе”-гийн томьёогоор квотын хагасыг давсан саналуудыг бүхэлд нь нэмж, “Харе”-гийн томьёогоор квотын хагаст хүрээгүй саналуудыг бүхэлд нь хасдаг. Ингэснээр ихэнх тохиолдолд “Харе”-гийн томьёоны квотыг энгийн хэлбэрээр нь хэрэглэсэнтэй ижил үр дүн гардаг ч зарим тохиолдолд

Хүснэгт 4. Саналын хуудасны тоо

№	Улсын нэр	Саналын хуудасны тоо
Зэргэлдээ тогтолцоо		
1	Балба	1
2	Итали	2
3	Киргиз	2
4	Литва	2
5	Япон	2
Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо		
6	Герман	2
7	Лесото	1
8	Шинэ Зеланд	2
9	Шотланд	2

Эх сурвалж: Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA).

хуваарилсан суудлын тоо нь нийт суудлын тоонд хүрэхгүй үе байдаг. Энэ нөхцөлд хоёр тоог тохируулахын тулд квотыг өөрчилдөг байна.

- (2) **Хамгийн их дундаж** (ХИД)-ийн зарчмыг ашиглах нөхцөлд тодорхой шатанд хамгийн олон санал авсан улс төрийн намд суудал хуваарилдаг. Тухайн намын суудлын тоо нь урьдчилан тогтоосон хүчин зүйлүүдэд хуваагдах замаар багасдаг байна.

Нийтлэг хэрэглэдэг хуваагчийн 2 аргыг дурдвал, Японд “д’Хонт” (d’Hondt)-ын томьёог (1, 2, 3...), Шинэ Зеландад “Сент-Лагю” (Sainte-Laguë)-гийн томьёог (1, 3, 5...) хэрэглэж байна.

Хүснэгт 5. Тойргуудын хэмжээ, түвшин

№	Улсын нэр	Мажоритар тогтолцоо	Хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо
Зэргэлдээ тогтолцоо			
1	Балба	ХОТ	ЖХТ - ХИД “Сент-Лагю”
2	Итали	ХОТ	ЖХТ - ХИУ “Харе”
3	Киргиз	ХОТ	ЖХТ - ХИУ “Харе”
4	Литва	ХШТ	ЖХТ - ХИУ “Харе”
5	Япон	ХОТ	ЖХТ - ХИД “д’Хонт”
Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо			
6	Герман	ХОТ	ЖХТ - ХИУ
7	Лесото	ХОТ	ЖХТ - ХИУ “Харе”
8	Шинэ Зеланд	ХОТ	ЖХТ - ХИД “Сент-Лагю”
9	Шотланд	ХОТ	ЖХТ - ХИД “д’Хонт”

Эх сурвалж: Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA).

Мөн чанарын хувьд “д’Хонт”-ын ХИД-ийн арга нь том намуудад илүү таатай бол “Харе”-гийн ХИУ-ийн арга нь жижиг намуудад тохиромжтой байдаг.

Эдгээр шийдлүүдийн үр дүн нь тухайн улс орны нөхцөл байдлаас ихээхэн шалтгаалдаг. Ихэнх тохиолдолд ялгаа нь тодорхой бөгөөд харьцангуй бага байх боловч цөөн тохиолдолд тийм биш үе тохиолдоно. Үүний нэг тод жишээг Тунисийн туршлагаас харж болно. 2011 онд тус улс нь цэвэр хувь тэнцүүлэх тогтолцоо сонгож, намын жагсаалтаар санал хураан суудал хуваарилахад нийт хүчинтэй саналын 37 хувийг авсан хамгийн том намд “Харе”-гийн ХИУ-ийн аргаар Парламентын нийт суудлын 41 хувь ногдож, Парламент дахь бусад намтай зөвшилцөхөд хүрчээ. Хэрэв “Сент-Лагю”-гийн ХИД-ийн аргаар суудал хуваарилсан бол уг намд нийт суудлын 55 хувь ногдож Засгийн газрыг дангаараа бүрдүүлэх, “д’Хонт”-ын ХИД-ийн аргаар нийт суудлын 69 хувь ногдох байжээ.

Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд суудал хуваарилахад ХИД-ийн аргыг ашиглах нь парламентын суудлын тоог тогтмол байлгах сайн талтай тул улс төрийн хувьд хүсмээр төдийгүй, үндсэн хуультай нийцэх талаасаа ч давуу байж болох юм. Мажоритар суудлыг тоолсны дараа улс төрийн нам тус бүрийн парламентад эзлэх мажоритар суудлын тоонд үндэслэх хуваагч ашиглан ХИД-ийн аргаар намын жагсаалтаас сонгогдох суудлыг хуваарилна.

Жишээ нь: намын жагсаалтын суудал хуваарилахын өмнө нэг мажоритар суудал авсан намын саналыг “д’Хонт”-ын ХИД-ийн аргаар 2-т, “Сент-Лагю”-гийн ХИД-ийн аргаар 3-т хуваана. Мөн хоёр мажоритар суудал авсан намын саналыг “д’Хонт”-ын ХИД-ийн аргаар 3-т, “Сент-Лагю”-гийн ХИД-ийн аргаар 5-д хуваах бөгөөд энэ зарчмыг хэрэглэснээр нэмэгдэл суудлын асуудал үүсэхгүй.

2.6. Хувь тэнцүүлсэн тогтолцоон дахь намын нээлттэй болон хаалттай жагсаалт

Намын хаалттай жагсаалтаар санал хураах нөхцөлд нэр дэвшигчдээ хэрхэн жагсаах нь улс төрийн намын эрх мэдлийн асуудал болох бөгөөд нэр дэвшүүлэхэд жендэр, цөөнхийн төлөөллийг хангах хуулийн шаардлага тавигдаж болох юм. Нэр дэвшүүлэх үйл явцыг улс төрийн намын тухай хуульд дотоод ардчилал, намын гишүүний талаар болон намын жагсаалтын эхний байруудыг мөнгөөр авахад хяналт тавих замаар зохицуулж болно.

Намын нээлттэй жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо нь аль нэг намын төдийгүй, тухайн намын санал болгосон тодорхой нэр дэвшигчийн талаар сонголт хийх боломжийг сонгогчдод олгодог. Сонгогчдоос хангалттай дэмжлэг авсан нэр дэвшигчийн намын жагсаалтад эзлэх байр дээшилдэг байна.

Киргиз, Литва улсад нээлттэй, бусад 7 улсад хаалттай жагсаалтыг хэрэглэдэг байна.

Хүснэгт 6. Намын жагсаалт

№	Улсын нэр	Саналын хуудасны тоо
Зэргэлдээ тогтолцоо		
1	Балба	Хаалттай
2	Итали	Хаалттай
3	Киргиз	Нээлттэй
4	Литва	Нээлттэй
5	Япон	Хаалттай
Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо		
6	Герман	Хаалттай
7	Лесото	Хаалттай
8	Шинэ Зеланд	Хаалттай
9	Шотланд	Хаалттай

Эх сурвалж: Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA).

2.7. Парламентад суудал хуваарилах саналын босго

Парламентын сонгуулийн холимог тогтолцооны хэлбэрүүдийг хэрэглэдэг орнууд улс төрийн нам хуваагдахаас урьдчилан сэргийлэхийн тулд парламентад төлөөлөлтэй болох намд албан ёсны босго буюу авбал зохих саналын доод хувийг тогтоож өгдөг. Тэрхүү босгыг давсан намд намын жагсаалтаас нэр дэвшигчид нь суудал эзлэх нөхцөл бүрддэг. Судалгаанд хамрагдсан Герман, Литвад саналын босго нь нийт хүчинтэй саналын 5 хувь байна. Харин Итали, Японд 3 хувийн босгыг хүлээн зөвшөөрч байна. Италид эвсэлд илүү өндөр босго тавьж, Герман, Шинэ Зеландад мажоритар суудал цөөн авсан нам босгыг автоматаар давах зэрэг нэмэлт зохицуулалт хийдэг байна. (Хүснэгт 7.)

Хүснэгт 7. Жагсаалтаар хувь тэнцүүлэх (ЖХТ) босго

№	Улсын нэр	Оролцогчид	Жагсаалтаар хувь тэнцүүлэх (ЖХТ) босго
Зэргэлдээ тогтолцоо			
1	Балба	Намууд	Үндэсний - 5%
2	Итали	Намууд	Нам - 3%, Эвсэл - 10%
3	Киргиз	Намууд	Үгүй
4	Литва	Намууд	Үндэсний - 5%, 9 дүүрэг тус бүрд - 0.5%
5	Япон	Намууд	Үндэсний - 3%
Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо			
6	Герман	Намууд	Үндэсний буюу ХОТ 3 суудал - 5%
7	Лесото	Намууд	Үгүй
8	Шинэ Зеланд	Намууд	ХОТ 1 суудал
9	Шотланд	Намууд, бие даагчид	Үгүй

Эх сурвалж: Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA).

Албан ёсны босго байдаг эсэхээс үл хамаарч намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцоотой улсуудад “нуугдмал” босго байдаг ба энэ нь тойргийн цар хүрээнээс хамаардаг. Тухайлбал, намын жагсаалтаар санал хураах хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд ХИҮ-ийн аргаар суудал авахын тулд улс төрийн намд сонгуулийн нэг квот байна. “Харе”-гийн ХИҮ-ийн аргыг хэрэглэсэн тохиолдолд арван мандаттай тойргийн квот

нь 10, таван мандаттай бол 20, дөрвөн мандаттай бол 25 хувь байна. Энэхүү босгыг даваагүй улс төрийн нам үлдсэн суудал ногдоно.

2.8. Гадаадад суугаа сонгогчдын санал авах ажил

Холимог сонгуулийн тогтолцоогоор санал хураах ажлыг зохион байгуулахад зохион байгуулалт талаасаа бэрхшээл үүсэх магадлалтай тул энэ асуудлыг сонгуулийн тогтолцооны хүрээнд тусгайлан авч үздэг байна. Судалгаанд хамрагдсан улс орнуудын хувьд, төрийн захиргааны хүчин чадлын хувьд хязгаарлагдмал Балба Улсад гадаадад суугаа сонгогчдын саналыг авдаггүй бол Лесото Улсын хувьд зөвхөн дипломат ажилтнууд, тэдний гэр бүл санал хураалтад оролцдог байхаар хязгаарладаг. Харин судалгаанд авагдсан бусад улс орнуудын хувьд сонгогчдын нэрийн жагсаалтад бүртгүүлсэн хүмүүс гадаадаас саналаа өгөх боломжтой ажээ. (Хүснэгт 8.)

Гадаадаас санал өгөх ажиллагааг зохион байгуулалтын талаас нь хялбар байлгахын тулд эхлээд зөвхөн намын жагсаалтад санал өгөх байдлаар хязгаарлах эсэхийг шийдвэрлэх шаардлагатай. Хувь тэнцүүлсэн тогтолцоонд тухайн улс нь нэг тойрог болох тохиолдолд гадаадад суугаа сонгогч Киргизийн жишээгээр нэг л саналын хуудас хүлээж авдаг байна.

Сүүлийн үед холимог тогтолцооны хоёр бүрэлдэхүүн хэсгийн аль алинд нь гадаадад суугаа сонгогчдод саналаа өгөх боломжоор хангадаг жишиг улам бүр нийтлэг болж байна. Энэ тохиолдолд сонгогчийг аль нэг мажоритар тойрогт хуваарилах шаардлага үүсдэг. Итали хувь тэнцүүлэх зарчмын дагуу намын жагсаалтаар санал хураах сонгуулийн дөрвөн тойрог гадаадад байгуулах замаар энэ асуудлыг шийддэг. Герман, Япон, Шинэ Зеланд гадаадад суугаа сонгогчийг эх орондоо байхдаа хамгийн сүүлд бүртгэгдсэн тойрогт нь санал өгүүлэх, эсхүл Литва парламентын ордон байрладаг тойрогтоо санал өгүүлдэг жишээ байна.

Эдгээрийн алийг ч сонгосон сонгуулийн зохих тойргийн саналын хуудсыг тухайн сонгогчид алдаа мадаггүй илгээх, саналын хуудсыг нь холбогдох журмын дагуу тээвэрлэж тооллогод хамруулахад шаардлагатай зохион байгуулалтын болон санхүүгийн нөөцийг бүрдүүлсэн шаардлагатай байдаг. Тухайлбал, дипломат төлөөлөгчийн газруудад санал авах байр ажиллуулах, шуудангаар болон цахимаар санал илгээх боломжууд бий. Гэхдээ тэдгээр нь дэд бүтэц, байр, сонгогчийн боловсрол, ялангуяа шуудангаар санал өгөхөд сонгуулийн цаглабарт заасан цаг хугацааг баримтлах зэрэг асуудлууд үүсдэг.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Хүснэгт 8. Гадаадад суугаа сонгогчдын санал авах ажил

№	Улсын нэр	Хэн	Хаана	Ямар сонгууль	Хэрхэн
Зэргэлдээ тогтолцоо					
1	Балба	Байхгүй			
2	Итали	Эрх бүхий сонгогч	Гадаадад дөрвөн тойрог	Гадаадад санал хураах ажил	Элчин сайдын яам, дипломат төлөөлөгчийн газарт хүргүүлээд, буцааж шуудангаар авдаг.
3	Киргиз	Эрх бүхий сонгогч	Улс нь нэг том тойрог	Хувь тэнцүүлэх бүрэлдэхүүн	Элчин сайдын яам, дипломат төлөөлөгчийн газар
4	Литва	Эрх бүхий сонгогч	Парламент байрладаг тойрогт	Тогтолцооны хоёр бүрэлдэхүүний аль алинд	Элчин сайдын яам, дипломат төлөөлөгчийн газарт очиж, эсхүл эдгээр газраас зохих журмын дагуу саналын хуудас хүлээн авч, шуудангаар илгээнэ.
5	Япон	Эрх бүхий сонгогч	Хамгийн сүүлд оршин сууж байсан тойрогт	Тогтолцооны хоёр бүрэлдэхүүний аль алинд	Элчин сайдын яам, дипломат төлөөлөгчийн газар, эсхүл сонгуулийн байгууллагаас зохих журмын дагуу саналын хуудас хүлээн авч, шуудангаар илгээнэ.
Холимог хувь тэнцүүлсэн тогтолцоо					
6	Герман	Эрх бүхий сонгогч	Сүүлийн оршин сууж байсан тойрогт (25 жил хүртэлх хугацааны өмнө)	Тогтолцооны хоёр бүрэлдэхүүний аль алинд	Герман дахь холбогдох сонгуулийн байгууллагаас зохих журмын дагуу саналын хуудас хүлээн авч, шуудангаар илгээнэ.
7	Лесото	Гадаадад алба хашиж буй дипломат ажилтнууд, тэднийг дагалдах гэр бүлийн гишүүд, төлөөлөгчийн газрын ажилтнууд	Бүртгэлтэй сонгуулийн тойрогт	Тогтолцооны хоёр бүрэлдэхүүний аль алинд	Элчин сайдын яам, дипломат төлөөлөгчийн газарт байрлах хэсгийн хороонд.
8	Шинэ Зеланд	Эрх бүхий сонгогч	Сүүлд оршин сууж байсан тойрогт	Тогтолцооны хоёр бүрэлдэхүүний аль алинд	Цахимаар, эсхүл хэсгийн хороонд биеэр очиж, эсхүл зохих журмын дагуу сонгуулийн байгууллагаас хүлээн авсан саналын хуудсыг гадаадад байрлах хэсгийн хороонд шуудангаар илгээнэ.
9	Шотланд	Байхгүй			

Эх сурвалж: Ардчилал, сонгуульд туслах олон улсын хүрээлэн (IDEA).

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

- Монгол Улсын Үндсэн хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэлийн 1992 оны 1 дугаарт нийтлэгдсэн.
- Дэлхийн улс орнуудын хууль тогтоох дээд байгууллагын сонгуулийн тогтолцоо (СТ-22/306). ПССХ. “Парламент” судалгааны эмхтгэл, Боть 40. УБ., 2022 он.
- Монгол Улсын сонгуулийн тогтолцооны харьцуулсан судалгаа. Удирдлагын Академи. 2019 он.
- Сонгуулийн тогтолцоо ба намын санхүүжилт: Монгол Улсад тохирох хувилбар. Флориан Гротц (ХБНГУ-ын профессор). 2023 он. <https://mpress.mn/p/15198>
- Сонгуулийн тогтолцоо гэж юу бэ? Гэрэлт-Од Э. (Ph.D). 2020 он. <https://ikon.mn/opinion/1xdt>
- Олон улсын парламентын холбоо (IPU)-ын мэдээллийн сан. <https://data.ipu.org>
- Elections, Electoral Systems and Party Systems, A Resource Guide, IDEA, 2017.
- Mixed electoral systems: Design and Practice. IDEA. 2023. <https://www.idea.int/publications/catalogue/mixed-electoral-systems-design-and-practice>

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН